

The Study of Category, Function and Meaning of the Conjunction “و” (= "And") in Persian from the Perspective of the Process of Reduction of Signs in Perceptual Semantics Based on the Lyric Poems of Saadi and Hafez

Houshang Moradi*, Mostafa Gorji**

Abbasali Vafaie***

Abstract

The grapheme “و” in the Persian written system signifies several graphs and linguistic signs. This grapheme signifies both “o” and “va” (=and) in the field of conjunction, and there is no noticeable difference between their grammatical categories, function and meaning in the Persian language system. Pointing to the lexical and conceptual changes of these two words from a diachronic study, this article has tried to prove from the perspective of the reduction process in perceptual semantics that the word “و” has only one linguistic meaning and does not belong to more than one grammatical category. Research corpus is the lyric poems of Saadi and Hafez. Studying this conjunction from the perspective of the process of reducing the signs in perceptual semantics showed that the types of meanings attributed to “و” in the tradition of Persian language and literature studies are related to the meanings of collocating units, or are related to the reduction of companion units in the intra-linguistic context. In this approach, the conjunction “و” does not have any other category, meaning, and function

* Instructor, Department of Persian Language and Literature, Payame Noor University, Tehran, Iran
(Corresponding Author), hooshangmoshkan@pnu.ac.ir

** Professor, Department of Persian Language and Literature, Payame Noor University, Tehran, Iran,
gorjim111@pnu.ac.ir

*** Professor, Department of Persian Language and Literature, Allame Tabatabai University, Tehran, Iran,
a_a_vafaie@yahoo.com

Date received: 18/04/2023, Date of acceptance: 08/07/2023

in Persian language; and it is necessary to observe this point in the pragmatic studies related to this conjunction in Persian language and literary texts.

Keywords: Conjunction, Category, Function, Grammar, Perceptual Semantics.

Introduction Materials

Persian language, like any other natural language, is a sign system, and the linguistic signs that make up it have a differential existence, and from this perspective, there is no fundamental difference between linguistic units and grammatical realities. Therefore, knowing each linguistic sign (whether lexical or grammatical) requires paying attention to its oppositional relation with other signs of that language. With such a view and according to the literature review, the present research has examined the category, function and meaning of the linguistic sign "و" in the corpus of lyric poems of Saadi and Hafez. The central problem of the research is confronting polysemy of this conjunction in previous researches, and the main question of the research is whether "و" in the Persian language has another meaning and category other than the linguistic meaning and grammatical category of the conjunction or not. In examining this problem and to achieve this goal, firstly, the lexical and conceptual changes of "و" have been studied in paradigmatic axis, and then by examining the "و" in examples of Saadi and Hafez's sonnets, from the perspective of "reduction of signs" in Perceptual semantics, the category, function and meaning of this word have been discussed in the syntagmatic axis of Persian language, and then, from this point of view, a different result has been obtained that is different from the results of previous investigations.

Extensive studies have been conducted on the types of the conjunction "و" and the types of meanings attributed to it in the Persian language, but the present article is the first research that has examined this word from the perspective of perceptual semantics. In the dictionary of Sokhon, influenced by previous dictionaries and the researches of the last few decades, the number of meanings of the letter "و" and its types has reached twenty, and some of these twenty types has been called adverb and preposition. Rampuri, Mashkoor, Khayampour, Khatib Rehbar and Farshidvard are grammar writers who have mentioned the meanings of letters and their uses in addition to grammatical topics. Among these grammarians, most of all, the opinions of Khatib Rahbar and Farshidvard have been noticed by subsequent researches in the form of theses and articles. Faqihe Malek-Marzaban (2016), Sayadkoh and Raisi (2015), Taqipour (2015), Ahmadi Begdali and Qari (2014) and Ghandomkar (as a semanticist)

(2022) are among the notable researchers in this field, who despite their commendable scientific efforts, the frontiers of Grammar, semantics and various branches of rhetorical sciences have been ignored and this resulted in adding the types and sometimes, unconventional meanings of this conjunction.

Methods Discussion

By observing the research literature and the need to achieve the identity of the linguistic sign "و" in the systematic structure of the Persian language, the present research has investigated the research problem by using the process of reduction of signs in the approach of perceptual semantics. Perceptual semantics is a sentential semantic approach based on perception that considers the sentence as the unit of study of meaning and studies signs in each sign system in the form of three contexts A, B and C, and it emphasizes that the sentences of these three contexts can be included in the reduction process. Therefore, each context A, after production contains a unit or units that are reduced from the context. Reduced units can be interpreted through the units present in context A, or with the help of sentences in context B and context C. Reduction in this approach is different from the process of omission that leads to disturbance in perception. It is also more inclusive than ellipsis and reminiscent of the term interruptive brevity in literary studies. This term is also closely related to the term redundancy in the science of communication and linguistics, with the concept of predictable information and repeated information in the text. In this sense, it is also reminiscent of the two terms brevity and disgusting periphrasis in the tradition of literary studies.

Result Conclusion

By applying the process of reduction in the study of "و" in the corpus of lyric poems of Saadi and Hafez, it was found that "و" is a conjunction and does not belong to another grammatical category (for example, preposition or adverb). It is a coordinating conjunction and has no subordination function. It is a conjunctive element and does not have the function of a logical disjunction and it has no other meaning except the linguistic meaning, which is the grammatical and categorical meaning of the conjunction. A secondary meaning cannot be given to it as it is proposed in rhetoric. It does not have a specific type; its specificity and signification in some usages and idiomatic sentences of the language, which has led to its specificity in the tradition of

Persian language and literature studies, has a close relationship with the reduction of companion units with "و" in coordinate sentences. The highest rate of reduction is also related to the sentences in which "و" is called "Vav-e hazf-o ijaz" (a kind of brevity). This marked word in pragmatic studies, from the perspective of perceptual semantics, and apart from the grammatical category, has no function other than coordination and no meaning other than its linguistic meaning (which is also grammatical).

Bibliography

- Ahmad Mukhtar, O. (2007). *Semantics*. Translated by Seyyedi, H. 2nd ed. Mashhad: Ferdowsi University, P.40. [In Persian]
- Ahmadi, B. And Qari, M. (2015). A study on the Function of “vav” from a Semantics Perspective. *Research in Persian Language & Literature*. 13 (38), pp. 173-197. [In Persian]
- Culler, J. (2014). *Ferdinand de Saussure*. Translated by Safavi, K. 4th Ed. Tehran: Hermes, P. 29. [In Persian]
- Faghihe Malek Marzban, N. (2007). The passion of Bending (Study of the Sign" and "in a Hundred Lyric Poems by Saadi). *Journal of Mystical Literature*, 17 (68 & 69), pp. 145–168. [In Persian]
- Farshidvard, k. (2015). *Summarized Grammar of Today*. (2nded). Tehran, Soxan, pp. 348-349. [In Persian]
- Gandomkar, R. (2022). Semantic Behaviors of ‘va’ in Spoken Persian. *Language Related Research*, 6(66), 477-497. [In Persian]
- Gandomkar, R. (2020). *Descriptive Dictionary of Semantics*. Tehran: Elmi, Pp. 73 and 133. [In Persian]
- Geeraerts, D. (2014). *Theories of Lexical Semantics*. Translated by Safavi, K. Tehran: Elmi. P. 81. [In Persian]
- Hafez Shirazi, A. (1995). *Divan*. Corrected by Qazvini. Tehran: Payame Mehrab. [In Persian]
- Hafez Shirazi, A. (2003). *Divan*. By Khatib Rahbar, K. 32nd Ed. Tehran: Safialishah. [In Persian]
- Hamidian, S. (2012). *Description of enthusiasm*. Volume III. Tehran: Qatreh, P. 2503. [In Persian]
- Khatib Rahbar, K. (1989). *Conjunctions and Propositions*. Tehran: Saadi, Pp. 471-485. [In Persian]
- Lyons, J. (2012). *Language and Linguistic: an Introduction*. Translated by Safavi, K. Tehran: Elmi, P. 104. [In Persian]
- Moin, M. (1998). *Persian Dictionary*. Volume 4. Tehran: Amirkabir. [In Persian]
- Moshaveri, Z. (2014). *Criticizing Prepositions and Conjunctions in Persian Grammar and Evolution of their Kinds in the Persian Literature*. PhD Thesis, Isfahan University, Pp. 183-192. [In Persian]
- Omranpoor, M. (2005). *Coordinate Structures and Their Aesthetic Function in Kalila - o – Demna*. *Research in Persian Language & Literature*, 3(5), Pp. 121-146. [In Persian]
- Saadi shirazi, M. (2010). *Divan*. By Khatib Rahbar, K. 11th Ed. Tehran: Mahtab. [In Persian]

355 Abstract

- Saadi shirazi, M. (2006). Collections. Corrected By Mohammad Ali Foroughi, 3th Ed. Tehran: Zavar. [In Persian]
- Safavi, K. (2018 A). Familiarity with the Semiotics of Literature. 3th Ed. Tehran: Elmi, Pp. 88, 89, 148 and 164. [In Persian]
- Safavi, K. (2018 B). Text interpretation. 2nd Ed. Tehran: Elmi, Pp. 40-44, 274 and 306. [In Persian]
- Safavi, K. (2013). Semantics an Introduction. 5th Ed. Tehran: Sooremehr, Pp. 194-195. [In Persian]
- Safavi, K. (2004). A Look at the Theory of Semantic Domains from the Perspective of the Persian Language System. Journal of Social Sciences and Humanities, Shiraz University, 21(1) Pp. 2-11. [In Persian]
- Sayyadkuh, A. and Raisi, A. (2017). Extensive Functions of the Conjunction "and" in Golestan-e Saadi. Language Art, 2 (1), Pp. 5-32. [In Persian]
- Shafei Kadkani, M. (1997). Music of poem. 5th Ed. Tehran: Agah, Pp. 23 & 34. [In Persian]
- Shaghaghi, V. (2015). Descriptive Dictionary of Morphology. Tehran: Elmi, P.71. [In Persian]
- Tabatabai, A. (2016). Descriptive Dictionary of Persian language. Tehran: Farhang Moaser, pp. 171, 501-502. [In Persian]
- Taghipur, A. (2016). A comparative study of different functions of the letter 'واو' in Persian and Arabic by a comprehensive look at Saadi's poems. Language Related Research, 7(3), PP. 19-34. [In Persian]
- Vafai, A. (2012). Comparative Grammar. Tehran: Sokhan, p.222. [In Persian]
- Vafai, A. and Aqababai, S. (2016). Rhetoric and Grammar in Persian Language. Tehran: Elmi, p. 306. [In Persian]

بررسی مقوله، کارکرد و معنی حرف ربط «و» در زبان فارسی از دیدگاه فرایند کاهش نشانه‌ها در معنی‌شناسی ادراکی با تکیه بر غزلیات سعدی و حافظ^۱

هوشنگ مرادی*

مصطفی گرجی**، عباسعلی وفايي***

چکیده

نویسه «و» در نظام خط و نظام نوشتاری زبان فارسی دلالت چندگانه دارد. این نویسه در حوزه حرف ربط نماینده دو کلمه «o» و «va» است. در شاخه نحو زبان که موضوع این پژوهش است، این نویسه به‌عنوان یک عنصر نحوی با هر دو آوای [o] و [va] حضور دارد و تفاوت محسوسی میان مقوله دستوری، کارکرد و معنی آنها در نظام زبان فارسی وجود ندارد. مقاله حاضر ضمن اشاره به تغییرات واژگانی و مفهومی این دو کلمه از منظر در زمانی، کوشیده است تا از دیدگاه کاهش نشانه‌ها در معنی‌شناسی ادراکی به توصیف و تحلیل تک‌معنایی و تک‌مقوله‌گی حرف ربط «و» در نظام زبان فارسی در محدوده پژوهشی غزلیات سعدی و حافظ بپردازد. بررسی این حرف از منظر معنی‌شناسی ادراکی نشان داد که انواع معانی متناسب به «و»، در سنت مطالعات زبان و ادب فارسی، یا مربوط به واحدهای همنشین است و یا با کاهش واحدهای همنشین از بافت درون‌زبانی مرتبط است. با چنین رویکردی، حرف ربط «و» جز مقوله دستوری و معنی مقوله‌ای ربط و کارکرد همپایگی، مقوله، معنی و کارکرد دیگری در زبان فارسی ندارد و رعایت این نکته در کاربردشناسی و منظورشناسی این حرف ربط در زبان فارسی و متون ادبی ضروری است.

کلیدواژه‌ها: حرف ربط «و»، مقوله، کارکرد، دستور، معنی‌شناسی ادراکی

* مربی گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه پیام نور، تهران، ایران (نویسنده مسئول)، hooshangmoshkan@pnu.ac.ir

** استاد گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه پیام نور، تهران، ایران، gorjim111@pnu.ac.ir

*** استاد گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه علامه طباطبایی، تهران، ایران، a_a_vafaie@yahoo.com

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۰۱/۲۹، تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۰۴/۱۷

۱. مقدمه

زبان فارسی همچون هر زبان طبیعی (natural language) دیگر، یک نظام نشانه‌ای (sign system) است و نشانه‌های زبانی تشکیل دهنده آن موجودیتی افتراقی دارند و از این نظر تفاوت بنیادینی میان واحدهای زبانی و واقعیت‌های دستوری وجود ندارد. از این رو شناخت هر نشانه زبانی (language sign) (چه واژگانی و چه دستوری) مستلزم توجه به رابطه تقابلی آن با دیگر نشانه‌های آن زبان است؛ زیرا «هویت یعنی نقش افتراقها در نظام» (کالر، ۱۹۷۶، ترجمه صفوی، ۱۳۹۳: ۲۹). با چنین نگاهی پژوهش حاضر به سراغ نشانه زبانی «و» در نظام زبان فارسی رفته و با تکیه بر غزلیات سعدی و حافظ، مقوله، کارکرد و معنی این نشانه را با توجه به پیشینه مربوط به مطالعه آن در سنت زبان و ادب فارسی مورد بررسی قرار داده است. مسئله کانونی پژوهش رویارویی با چندمقولگی و چندمعنایی این حرف ربط در پیشینه تحقیق است و سؤال اصلی پژوهش این است که آیا «و» در زبان فارسی غیر از معنی زبانی و مقوله دستوری حرف ربط، معنی و مقوله دیگری دارد یا خیر.

بررسی این مسئله و کوشش برای یافتن پاسخ سؤال پژوهش در راستای ضرورت دستیابی به هویت نشانه زبانی «و» در ساختار نظام‌مند زبان فارسی صورت گرفته و برای رسیدن به این مقصود از رهیافت معنی‌شناسی ادراکی (perceptual semantics) و به‌ویژه فرایند کاهش (reduction) نشانه‌ها در این رویکرد جمله‌بنیاد (sentence semantics) استفاده شده است. از این رو در مقاله حاضر، پس از بررسی پیشینه مطالعات درباره حرف ربط «و» در زبان فارسی که از قضا بیشترین شواهد آنها از دو متن غزلیات سعدی و حافظ بوده، ابتدا تغییرات واژگانی و مفهومی «و» در محور جانشینی نظام واژگانی زبان فارسی مورد بررسی قرار گرفته و سپس با بررسی «و» در نمونه‌هایی از غزلیات سعدی و حافظ، از دیدگاه فرایند «کاهش نشانه‌ها»، به مقوله، کارکرد و معنی این کلمه در محور همنشینی زبان پرداخته شده و از این منظر نتیجه‌ای متفاوت با نتایج تحقیقات پیشین به دست آمده است.

۲. پیشینه تحقیق

درباره اقسام حرف ربط «و» و انواع معانی متناسب به آن در زبان فارسی مطالعات گسترده‌ای صورت گرفته است اما مقاله حاضر اولین پژوهشی است که این کلمه را از منظر معنی‌شناسی ادراکی مورد بررسی قرار داده است. آنچه در فرهنگهای معتبر قدیمی از جمله برهان قاطع، لغت‌نامه دهخدا (متأثر از برهان قاطع و آندراج) و فرهنگ فارسی معین ذیل مدخل «و» ثبت

بررسی مقوله، کارکرد و معنی حرف ربط «و» ... (هوشنگ مرادی و دیگران) ۳۵۹

شده است، حاکی از نگرشی است که چندمعنایی و چندمقولگی را برای این حرف تجویز می‌کند و کارکرد دستوری دیگری نیز برای آن در نظر می‌گیرد. در فرهنگ سخن انوری نیز متأثر از فرهنگهای پیشین و تحقیقات چند دهه اخیر و با توجه به رویکرد و گرایش بیشتر به زبان گفتار، شمار معانی حرف «و» و اقسام آن به عدد بیست رسیده و برخی از این اقسام بیستگانه نیز «قیدگونه» و حرف اضافه خوانده شده است.

رامپوری، مشکور، خیامپور، خطیب رهبر و فرشیدورد از دستورنویسانی هستند که در مبحث حروف علاوه بر مباحث دستوری به ذکر معانی حروف و کاربردهای آنها نیز پرداخته‌اند. از میان این دستورپژوهان، بیش از همه، نظرات خطیب رهبر و فرشیدورد مورد توجه تحقیقات بعدی در قالب پایان‌نامه و مقاله قرار گرفته است. جدول زیر با اقتباس از مشاوری (۱۳۹۲) به مقایسه نامگذاری اقسام «و» در کتاب‌های دستوری پرداخته است:

جدول انواع «و» در کتب دستوری و مقایسه نامگذاری آنها

اقسام دستور	ملازمت	مسارات	عطف	استبعاد	تردید	اضراب	معیت	بمعنی در	استیناف	استدراک
رامپوری	ملازمت	معارضه و مبادله	-	استبعاد	تردید	بمعنی بلکه	-	به معنی در	-	-
خیامپور	ملازمت	مسارات	عطف	استبعاد و میانیت	-	-	معیت	-	-	-
مشکور	التزام	-	عطف	-	تردید	-	معیت و همراهی	-	استیناف	-
خطیب رهبر	ملازمت	معادله	عطف	استبعاد	تخمین و تقریب «یا»	اضراب	-	مترادف در	استیناف	استدراک

بررسی مقوله، کارکرد و معنی حرف ربط «و» ... (هوشنگ مرادی و دیگران) ۳۶۱

علم معانی، افزوده شده است. مقاله دیگری نیز با عنوان «بررسی حرف «واو» و بعضی از معانی آن در اشعار سعدی و حافظ» از رنگساز و شریفی (۱۳۹۷) یافت شد که به یک تکلیف آموزشی می‌مانست و مورد توجه پژوهش حاضر قرار نگرفت.

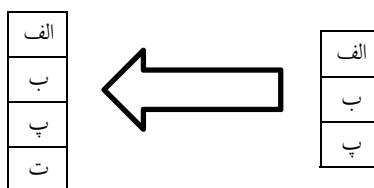
گندمکار (۱۴۰۰) نیز مدعی است که با «نگرشی کلان» به بررسی «رفتارهای معنایی «و» در فارسی گفتاری» پرداخته است. وی در این بررسی با استفاده از الگوی مهره‌های شطرنج سوسور که در قیاس با هویت افتراقی واحدهای نظام زبان طراحی شده است، به تحلیل ارزش معنایی «و» در محور جانشینی زبان پرداخته و در نمونه‌هایی کاربرد این حرف ربط را «در ارزش» واحدهایی نظیر «با، در نتیجه، اما، به این دلیل، و ...» قلمداد کرده و از این نظر، عملاً با پیشینه مطالعات این حرف در حوزه ادب فارسی همسو شده است.

۳. تغییرات واژگانی و مفهومی «و» در محور جانشینی نظام واژگانی زبان فارسی

به گفته صفوی (۱۳۸۳) از منظر در زمانی اگر تغییری در یک حوزه معنایی صورت گرفته باشد، در دو بخش تغییرات واژگانی و تغییرات مفهومی قابل مطالعه است. تغییرات واژگانی به «جایگزینی واژگانی»، «افزایش واژگانی» و «کاهش واژگانی» بخش پذیر است و تغییرات مفهومی با اصطلاحاتی همچون «توسیع معنایی»، «تخصیص معنایی»، «ترفیع معنایی» و «تنزل معنایی» تشریح می‌شود. کاربرد «شهرداری» به جای «بلدیه» نمونه‌ای از جایگزینی واژگانی در حوزه معنایی نهادهای اداری ایران است. افزایش «موبایل» به واحدهایی همچون «بی‌سیم» و «تلفن»، مفهومی به حوزه معنایی ارتباطات افزوده و حذف «سرداری» یا «فینه» نوعی کاهش واژگانی را در حوزه معنایی «پوشاک» رقم زده است.

تخصیص معنایی و تعمیم معنایی هم «دو گونه از تغییر معنایی در سطح واژگان است که از طریق آن معنی تازه واژه، به ترتیب بر حسب کاهش حوزه کاربردی واژه و افزایش حوزه کاربرد واژه شکل می‌گیرد (گیررتس، ۲۰۰۹، ترجمه صفوی، ۱۳۹۳: ۸۱). واژه «داور» که کاربرد آن نسبت به قاضی به داوری یک مسابقه محدود شده، تخصیص معنایی یافته و واژه «یخچال» که به حوزه معنایی لوازم خانگی نیز وارد شده از تعمیم معنایی برخوردار شده است. ترفیع معنایی و تنزل معنایی نیز با افزایش و کاهش بار عاطفی کلمات در پیوند است. واژه «سید» در زبان فارسی به معنی «آقا» بار عاطفی مثبت یافته و واژه «سرخاب» نسبت به «رژگونه» از بار عاطفی منفی برخوردار گشته است (صفوی، ۱۳۹۲: ۱۹۵-۱۹۴).

چنین تغییراتی در سطوح دیگر زبان نیز قابل بررسی است. ورود «و» با آوای [va] از زبان عربی و افزوده شدنش به حوزه یا طبقهٔ واژگانی حروف ربط زبان فارسی یکی از نمونه‌های تاریخی افزایش واژگانی در طبقهٔ حرف ربط همپایگی است که در تقابل با حرف ربط «و» با آوای [o] از ریشهٔ فارسی باستان و اوستایی uta / utā و فارسی میانهٔ u / ud قرار گرفته است. نمودار زیر با الگوبرداری از صفوی (۱۳۹۲: ۱۹۵-۱۹۴)، نمایانگر این افزایش واژگانی است.

نمودار افزایش واژگانی «و» (با آوای [va]) به حوزهٔ واژگانی ربط در تقابل با «و» (با آوای [o])

«ت» در این نمودار مفروض از کلمهٔ «va»ی عربی است. این وام‌واژه در گذر زمان از کارکرد و مفهومی تعمیم‌یافته و ترفیعی برخوردار شده و تخصیص و تنزل معنایی حرف «و» را با آوای [o] در زبان رسمی در پی داشته است. البته باید اشاره کرد که با وجود افزایش واژگانی «va» به حوزه و طبقهٔ حرف ربط، این حرف نتوانسته است به طور کامل جایگزین «o» در نظام زبان فارسی شود. یکی از موارد ناتوانی آن، در انواع ساخت‌واژه‌های عطفی (مانند: «رفت‌وآمد»، «رخت‌وپخت» و «تق‌وتق») نمایان است.

۴. فرایند «کاهش» نشانه‌ها و حرف ربط «و» در محور همنشینی زبان

«نشانه‌های هر نظام نشانه‌ای به هنگام همنشینی با یکدیگر تابع فرایندی قرار می‌گیرند که انتقال معنایی (semantic shift) نامیده می‌شود. این فرایند سبب می‌گردد تا درک معنی هر نشانه، به درک واحدهای هم‌نشین وابسته شود» (صفوی، ۱۳۹۷ الف: ۸۸). آنچه صفوی از آن به‌عنوان فرایند انتقال معنایی یاد می‌کند، با آنچه که در سنت مطالعهٔ معنی در قالب دو فرایند «افزایش معنایی» و «کاهش معنایی» رخ می‌دهد، متفاوت است (گندمکار، ۱۳۹۹: ۷۳). این تفاوت ناشی از نگرش ادراکی و جمله‌بنیاد او در روش مطالعهٔ معنی است. به باور او سنت مطالعات معنی-شناسی واژگانی از دیر باز تا کنون همواره با مطالعهٔ منفرد نشانه‌ها سر و کار داشته و همین نگرشِ واژه‌بنیاد سبب شده است که در مطالعهٔ مجاز (حتی در معنی‌شناسی شناختی) چنین

بررسی مقوله، کارکرد و معنی حرف ربط «و» ... (هوشنگ مرادی و دیگران) ۳۶۳

فرض شود که واژه‌ای در معنی واژه دیگر کاربرد یافته است (صفوی، ۱۳۹۷ الف: ۱۶۴). از این رو در رویکرد او «افزایش معنایی» در واقع افزایش درک مفهوم واحدهای حاضر در یک جمله در اثر همنشینی با یکدیگر است و «کاهش معنایی» نیز در قالب فرایند «کاهش» نشانه‌ها مطرح می‌شود و منظور «از این فرایند، از قلم انداختن واحدهایی است که بر حسب حضور سایر واحدها، امکان تعبیر می‌یابند» (همان: ۸۹).

فرایند کاهش نشانه‌ها در معنی‌شناسی ادراکی، یادآور «حذف به قرینه» (ellipsis) در سنت مطالعات زبان و ادب فارسی است که در نوشتگان زبانشناسی و کتاب‌های دستور زبان فارسی، با اصطلاح «حذف» و معادل «کاهش» کاربرد یافته است (برای آگاهی بیشتر، بنگرید به شقاقی، ۱۳۹۴: ۷۱). صفوی خود نیز به این مطلب اشاره کرده اما اصطلاح «reduction» را برگزیده است. «به باور» او اولاً «حذف» (omission) با «کاهش» متفاوت است؛ زیرا بخشی از معنی جمله را از بین می‌برد و سبب ابهام و اختلال در درک می‌شود. ثانیاً فرایند کاهش، اصطلاحی فراگیر است و تنها اختصاص به بافت زبانی ندارد؛ بلکه در فرضیه ادراکی و «کاملاً بومی» صفوی که به معنی‌شناسی ادراکی نام برآورده است، فرایند کاهش در هر سه لایه بافت ادراکی؛ یعنی بافت‌های A، B و C جریان دارد. این بافت‌های سه‌گانه هرکدام از تعدادی «جمله» تشکیل می‌شوند و در مباحث زبانی به ترتیب می‌توان از آنها با عناوین بافت درون‌زبانی، بافت برون‌زبانی (بافت موقعیتی) و بافت پیش‌زمینه یاد کرد (صفوی، ۱۳۹۷ ب: ۴۴-۳۶). بنابراین «هر بافت A پس از تولید، شامل واحد یا واحدهایی است که از این بافت کاهش یافته‌اند. واحدهای کاهش یافته از طریق واحدهای حاضر در بافت A، و یا به کمک جمله‌های بافت B و بافت C امکان تعبیر می‌یابند» (همان: ۳۰۶).

به هر روی، معنی‌شناسی ادراکی رهیافتی جمله‌بنیاد و مبتنی بر درک است که واحد مطالعه معنی را جمله در نظر می‌گیرد و در قالب سه بافت A، B و C به مطالعه نشانه‌ها در هر نظام نشانه‌ای می‌پردازد و بر این نکته تأکید دارد که جمله‌های این هر سه بافت می‌توانند مشمول فرایند کاهش قرار بگیرند. فرایند کاهش در این رهیافت با فرایند حذف که منجر به اختلال در درک می‌شود، متفاوت است و اعم از فرایند «حذف به قرینه» و یادآور اصطلاح «ایجاز مُخل» در مطالعات ادبی است. این اصطلاح همچنین با اصطلاح «حشو» در علم ارتباطات و زبان-شناسی با مفهوم اطلاعات قابل پیش‌بینی و اطلاعات تکراری در متن، ارتباطی تنگاتنگ دارد و از این نظر نیز یادآور دو اصطلاح «ایجاز» و «اطناب مُمل» در سنت مطالعات ادبی است.

از آنجا که مخاطبان این مقاله متخصصان زبان و ادبیات فارسی هستند و با گونه ادبی زبان فارسی آشنایی دارند و اطلاعات آنها از سعدی و حافظ تقریباً به یک اندازه است، فرض مسلم این است که از بافت B و بافت C یکسانی نسبت به سروده‌های این دو شاعر برخوردارند، این پژوهش تنها به بازیابی واحدهای کاهش یافته در بافت درون زبانی توجه دارد و با بازیابی برخی واحدهای کاهش یافته در بافت زبانی چند نمونه، به تحلیل مقوله، معنی و کارکرد حرف ربط «و» می‌پردازد.

۱،۴ مقوله

«مقوله واژگانی عبارت است از طبقه‌ای که هر واحد واژگانی بر حسب رفتار صرفی و نحوی در آن قرار می‌گیرد» (طباطبایی، ۱۳۹۵: ۵۰۱). فعل، اسم، صفت، ضمیر، قید، عدد، شبه‌جمله، صوت، حرف اضافه و حرف ربط با اختلاف نظرهایی، از مقوله‌های زبان فارسی به شمار می‌روند. در زبان فارسی واژه‌ها با فرایند پربسامد تغییر مقوله نیز مواجه می‌شوند و بدون هیچ تغییری در صورت آنها به یک مقوله دیگر هم تعلق می‌یابند (همان: ۵۰۲ و ۱۷۱). از این رو فرهنگ‌نویسان و دست‌ورپژوهان برای حرف ربط «و» نیز همراه با شواهدی مقوله‌هایی مانند «حرف اضافه» و «قید» در نظر گرفته‌اند اما این تغییر مقوله مورد تأیید معنی‌شناسی ادراکی نیست.

۱،۱،۴ حرف اضافه

نمونه‌های زیر از مواردی است که خطیب رهبر در شرح غزلیات سعدی و حافظ شأن مقوله‌ای «و» را حرف اضافه تشخیص داده است:

(۱) من ترک وصال تو نگویم ألا به فراق جسم و جانم [از یکدیگر]

(کلیات سعدی: غزل ۴۱۸).

در نمونه (۱) کلمه «از» یکی از واحدهایی است که از بافت درون‌زبانی کاهش یافته و قابل درک است که کلمه «و» مترادف «از» و حرف اضافه نیست. دقت در نمونه (۲) نیز می‌تواند یاریگر این درک باشد:

(۲) بیزاری دوستان دمساز تفریق میان جسم و جان است

بررسی مقوله، کارکرد و معنی حرف ربط «و» ... (هوشنگ مرادی و دیگران) ۳۶۵

(همان: غزل ۷۹).

در شواهد بسیاری مانند نمونه (۳) «و» را به معنی «با» گرفته و حرف اضافه خوانده‌اند:

(۳) آب را قول تو با آتش اگر جمع کند

تواند که [جمع] کند عشق و شکیبایی را [با هم]

(همان: غزل ۲۰).

با توجه به نمونه (۴) درست این است که مصرع دوم نمونه (۳) چنین تعبیر شود: نتواند که عشق و شکیبایی را با هم جمع کند؛ نه این گونه: نتواند که عشق را با شکیبایی جمع کند؛ زیرا در این صورت حرف ربط «و» از جمله کنار گذاشته می‌شود و چنین تصور می‌شود که «و» در معنی «با» و در نقش آن به کار رفته و به حرف اضافه بدل شده است.

(۴) سعدیا عشق نیامیزد و عفت با هم چند پنهان کنی آواز دهل زیر گلیم

(همان: غزل ۴۳۲).

هرجا «و» را در ساختاری شبیه نمونه (۵) الف و ب) دیده‌اند، آن را «حرف اضافه برای مقابله» تشخیص داده‌اند:

(۵) الف. صبر دیدیم در مقابل شوق [مَثَلِ تَقَابُلِ] آتش و پنبه بود و سنگ و سبوی

(همان: غزل ۶۳۰).

ب. خیال تیغ تو با ما حدیث تشنه و آب است اسیر خویش گرفتی بکش چنان که تو دانی

(دیوان حافظ: غزل ۴۷۶).

در معنی‌شناسی زبانی، جمله‌هایی نظیر ابیات نمونه (۵) که مفهومی متفاوت از جمع مفاهیم واژه‌های سازنده خود دارند، جمله‌های اصطلاحی (idiom) نامیده می‌شوند (گندمکار، ۱۳۹۹: ۱۳۵). گاه کلمه‌هایی نظیر: «حدیث، داستان، حکایت، مثال، مثل و مانند اینها» در چنین بافت‌های درون‌زبانی حضور دارند. نکته این است که در بازیابی مفهوم آن جمله انتزاعی باید به گونه‌ای عمل کرد که با واحدهای کاهش یافته از جمله فیزیکی (یا به اصطلاح با پاره‌گفتار موجود) تناسب داشته باشد. اگر چنین شود دیگر نیازی به تغییر مقوله «و» و نقش‌نما خواندن آن مانند

یک حرف اضافه، نیست. مثلاً نمونه (۵ب) را می‌توان چنین بازیابی کرد: خیال تیغ تو [و کاری که می‌خواهد] با ما [بکنند] حدیث تشنه و [کاری که با] آب [می‌کند] است. نمونه (۶) یکی از بیتهایی است که «و» در آن «حرف اضافه برای بیان معنی ملازمت» خوانده شده است:

(۶) ما و می و زاهدان و تقوا تا یار سر کدام دارد

(همان: غزل ۱۱۸).

تعداد ابیاتی که محققان با توجه به آنها «و» را از نوع ملازمت و مصاحبت، و یا مقارنه و تخصیص خوانده‌اند و به باور خطیب رهبر حرف اضافه است، در غزل سعدی و حافظ نسبتاً زیاد است. نامی هم که برای آن انتخاب کرده‌اند، متناسب با تشخیص آنها از واحدهای کاهش‌یافته بوده است. در این باره تذکر هم داده شده که: «آذر بیگدلی در مورد مشابه کلمه ملازمت را برای تأکید همراه «و» آورده است: من و ملازمت آستان پیر مغان/ که جام می به کف کافر و مسلمان داد» (خطیب رهبر، ۱۳۶۷: ۴۸۱). اما دلیلی برای حرف اضافه خواندن آن ارائه نشده است. با بازیابی واحدهای کاهش‌یافته نمونه (۶) نیز دلیلی برای اینکه «و» حرف اضافه خوانده شود، یافت نمی‌شود: ما و می [ملازم/ قرین همیم] و زاهدان و تقوا [ملازم/ قرین یکدیگرند].

حرف ربط «و» در نمونه‌های مانند نمونه (۷) از نوع «معادله» و حرف اضافه خوانده شده که بازیابی واحدهای کاهش‌یافته، حرف اضافه بودن آن را تأیید نمی‌کند:

(۷) دل خرابی می‌کند دلدار را آگه کنی

زینهار ای دوستان جان من و جان شما [خود] را یکی/ معادل هم بدانید

(همان، غزل ۱۲).

۲،۱،۴ قید

لغت‌نامه دهخدا و فرهنگ فارسی معین برای «و» مقوله «قید» نیز در نظر گرفته و در معنی «خاصه و مخصوصاً» ضبط کرده‌اند. شواهد آنها هم از متون نثر (تاریخ سیستان و کلیله و دمنه) است. «سزاوارتر چیزی که خردمندان از آن تحرز نموده‌اند بی‌وفایی و غدر است خاصه در حق دوستان، و خاصه از برای زنان که نه در ایشان حسن عهد صورت بندد و نه از ایشان وفا و

بررسی مقوله، کارکرد و معنی حرف ربط «و» ... (هوشنگ مرادی و دیگران) ۳۶۷

مردمی چشم توان داشت» (معین، ۱۳۷۷: ذیل و). این مورد در فرهنگ سخن انوری نیامده است. در پژوهش‌های جدید هم بدان پرداخته نشده است. این نوع کاربرد در زبان گفتار به آسانی قابل تشخیص است. تکیه هم بیش از آنکه روی «و» باشد، روی کلمه مؤکد بعد از «و» است؛ البته این بدین معنی نیست که «و» به مقوله دستوری قید هم تعلق دارد.

تشخیص چنین ساختی در متون نظم چندان اطمینان بخش نخواهد بود. با وجود این می‌توان شواهدی مانند دو بیت نمونه (۸) به دست داد که بعد از حرف ربط «و»، واحدی از مقوله قید از بافت درون‌زبانی کاهش یافته باشد:

(۸) الف. وقت آن است که مردم ره صحرا گیرند

خاصه اکنون که بهار آمد و [خاصه که] فروردین است

(کلیات سعدی: غزل ۸۷).

ب. من اگر رند خراباتم و گر زاهد شهر این متاعم که همی بینی و [حتی] کمتر زینم

(دیوان حافظ: غزل ۳۵۵).

۲،۴ کارکرد

فرشیدورد در دو مورد قائل به کارکرد وابستگی حرف ربط «و» است. مورد اول حرف ربط وابستگی غایت به معنی «تا» و «بمنظور اینکه» است که مثالی برای آن نیاورده و مورد دیگر «حرف ربط وابستگی حالت به معنی درحالیکه: او می‌رفت و گریه می‌کرد» (فرشیدورد، ۱۳۹۴: ۳۴۹-۳۴۸). وفایی نیز در تطبیق با «او حالیه» عربی می‌نویسد: «در زبان فارسی نیز واو در اول جمله به کار گرفته می‌شود. در چنین کاربردی جمله نقش قید حالت خواهد داشت. من رفتم و او گریه می‌کرد. (یعنی من - در حالی که او گریه می‌کرد - رفتم)» (وفایی، ۱۳۹۱: ۲۲۲). با چنین نگاهی حرف ربط «و» یک وابسته‌ساز به حساب آمده است اما با بازیابی واحدهای کاهش‌یافته همین جمله (یعنی من رفتم و [او در آن حال/زمان که من می‌رفتم]، گریه می‌کرد)، می‌توان از انتساب کارکرد وابستگی به این حرف همپایه‌ساز صرف نظر کرد. در این صورت جمله بعد از «و» مانند نمونه (۹) خود یک جمله مرکب خواهد بود که دارای پایه و پیرو است:

(۹) دی وعده داد و صلّم و [در آن حال که وعده وصل می‌داد] در سر شراب داشت

امروز تا چه گوید و بازش چه در سر است

(همان: غزل ۳۹).

مبحث دیگر مربوط به کارکرد همپایگی «و» در «عطف» ($p^{\wedge}q$) و تقابل آن با کارکرد همپایگی «یا» در «فصل» ($p\vee q$) گزاره‌های منطقی است. یکسان‌نگاری یا مترادف‌پنداری این دو کلمه در مواجهه با متون ادبی غالباً با تعبیر قابل قبولی همراه نشده است. در کتب دستوری نیز اگرچه به ساخت‌های «و یا» و «یا ... و یا» به‌عنوان حروف ربط مرکب پرداخته شده است، اما در تعابیرشان از متون ادبی، فرایند کاهش و بازیابی این واحدها را چندان به کار نیسته و در موارد بسیاری مانند نمونه (۱۰ الف و ب) به ترتیب، «یا» را به معنی «و» و «و» را بمعنی «یا» گرفته‌اند. حال آنکه این واحدها به‌واقع به جای هم به‌کار نرفته‌اند؛ بلکه در هر مورد واحدی از ساخت‌های اولیهٔ «یا ... و یا» و «و یا» کاهش یافته است.

ب. (۱۰) الف. با آنهمه بیداد او وین عهد بی‌بنیاد او

[یا] در سینه دارم یاد او [و] یا بر زبانم می‌رود

(کلیات سعدی: غزل ۲۶۸)

ب. گفتمی که دیر و [یا] زود به حالت نظر کنم آری کنی چو بر سر خاکم گذر کنی

(همان: غزل ۶۲۰)

۳,۴ معنی و اقسام

درست است که «مطالعهٔ هیچ سطحی از ساخت زبان بدون توجه به معنی امکان‌پذیر نیست» (صفوی، ۱۳۹۷: ۲۷۴)، اما انتساب این همه معنی به حرف ربط «و» در سنت مطالعات زبان و ادب فارسی که با اختلاف نظر نیز همراه است، دلایل متعددی می‌تواند داشته باشد که یکی از مهمترین آنها باور به دو معنی صریح (اصلی یا مرکزی) و معنی ضمنی (فرعی یا ثانوی) برای واژه و تلاش برای تمایز این دو معنی از یکدیگر است که البته شرط هم آن نیست که سخنگویان یک زبان در معنی یا معانی ثانوی و اضافی اتفاق نظر داشته باشند (احمد مختار، ۱۹۸۸، ترجمهٔ سیدی، ۱۳۸۶: ۴۰). از این‌رو در این سنت، از منظر معنی‌شناسی ادراکی، به

بررسی مقوله، کارکرد و معنی حرف ربط «و» ... (هوشنگ مرادی و دیگران) ۳۶۹

محض اینکه یک یا چند واژه از بافت درون‌زبانی یک جمله کاهش یافته و منجر به نشاننداری حرف ربط «و» شده است، بی‌آنکه مرز میان علوم زبانی و بلاغی رعایت شده باشد، معنی و نام جداگانه‌ای (که بعضاً نامتعارف نیز جلوه می‌کنند) به این کلمه، که خالی‌ترین یا یکی از خالی‌ترین واژه‌های زبان فارسی است، اختصاص داده شده است. (لاینز، ۱۹۸۱، ترجمه صفوی، ۱۳۹۱: ۱۰۴). نامگذاری این تکواژ حتی بر حسب نقش دستوری آن هم خالی از مناقشه نیست و به‌جرات می‌توان گفت که بسیاری از متخصصان نیز «عطف» و «ربط» را دو گونه مختلف یا دو معنی متفاوت از «و» می‌پندارند و برای آنها کارکردهای جداگانه‌ای در نظر می‌گیرند؛ این در حالی است که این دو اصطلاح بیانگر هیچ‌گونه تفاوتی در معنی و نقش این کلمه نیستند.

جدای از ربط یا عطف که بیانگر معنی دستوری یا مقوله‌ای «و» است، از میان اقسام «و» و معانی متناسب به آن، «واو حذف و ایجاز» سازگارترین معنی با فرایند کاهش نشانه‌ها در معنی-شناسی ادراکی است. این نامگذاری از شفיעی کدکنی است. وی آن را از «واوهای اختراعی حافظ» دانسته و ضمن توجه به صرفه زبانی چنین کاربردی، می‌نویسد:

این واو ... هیچ‌کدام از معانی معهود واو در زبان فارسی را ندارد. باید آن را واو حذف و ایجاز خواند. ... [این] واو به معنی چندین فعل محذوف عمل می‌کند. دیدم و دانستم و فهمیدم و احساس کردم و بر من مسلم شد و ... و این واو، حداقل به جای یک فعل و کوه موصول، زمینه دلالتی دارد ... (شفיעی کدکنی، ۱۳۷۶: ۲۳).

(۱۱) الف. دیدم و آن چشم دل‌سپه که تو داری جانب هیچ آشنا نگاه ندارد

(دیوان حافظ: غزل ۱۲۷).

(۱۱) ب. عهد تو و توبه من از عشق می‌بینم و [می‌دانم که] هر دو بی‌ثبات است

(کلیات سعدی: غزل ۵۳).

این نوع کاربرد البته خاص حافظ نیست و علاوه بر سعدی در شعر دیگران هم دیده شده است. همچنین این کاربرد نمی‌تواند یک اختراع و خاص زبان ادب باشد؛ زیرا «محال است بتوان به شگردی در ادبیات رسید که بیشتر در زبان خودکار و روزمره کاربرد نداشته باشد» (صفوی، ۱۳۹۷ الف: ۱۴۸). خود این «و» نیز چنانکه برخی پنداشته‌اند، «خاص» نیست (حمیدیان، ۱۳۹۱: ج. ۳، ۲۵۰۳)؛ بلکه نسبت به کاربردهای دیگر، واحدهای بیشتری از بافت درون‌زبانی جمله‌های حاوی آن کاهش یافته است و اطلاعات بافتی بندهای سازنده چنین

جمله‌های مرکبی که به جمله‌های اصطلاحی تبدیل شده‌اند، یاریگر بازیابی کامل واحدهای زبانی کاسته شده نیست.

۵. نتیجه‌گیری

سنت مطالعات زبان و ادب فارسی در معرفی حرف ربط «و» نویسه‌محور عمل می‌کند و «o» و «va» را به روشنی جداسازی نمی‌کند. نویسه «و» یکی از نویسه‌هایی است که در نظام خط و نظام نوشتاری زبان فارسی از دلالت چندگانه برخوردار است. از میان این دلالت‌ها تمرکز این مقاله بر دلالت «و» بر مقوله دستوری حرف ربط است که متناسب با قواعد خوانداری نظام نوشتاری فارسی با دو آوای [o] و [va] به‌عنوان یک عنصر نحوی در نظام زبان فارسی فعال است. این دو آوا بر دو لغت متفاوت دلالت می‌کنند. «o» ریشه در فارسی باستان، اوستایی و فارسی میانه دارد اما «va» به هر طریقی که از زبان عربی وارد نظام زبان فارسی شده باشد، مشمول فرایند افزایش واژگانی در حوزه حرف ربط شده و از این منظر یک وام‌واژه است. از منظر دگرگونی‌های مفهومی نیز در تقابل با «o» در شاخه نحو زبان از بار مثبت مفهومی و ترفیع معنایی برخوردار گشته است اما در شاخه صرف زبان فقط این کلمه «o» است که به‌عنوان یک تکواژ آزاد در نقش یک ادات مرکب‌ساز فعال است و کلمه «va» از چنین نقشی برخوردار نیست و در ساخت‌واژه کلمات مرکب عطفی جایی ندارد.

اهل زبان این نویسه «و» را در تقابل با نویسه‌های همشکل و متأثر از حروف عطف نسق عربی، «واو عطف» می‌خوانند و در مقوله دستوری حرف ربط با کارکرد همپایگی طبقه‌بندی می‌کنند. واژه‌ها، گروه‌های نحوی و بندهای گوناگونی با روابط مفهومی متفاوت به وسیله این حرف ربط به هم پیوند می‌خورند و نسبت به دیگر حروف ربط همپایه‌ساز، نمونه بارز همپایگی در زبان فارسی به‌وسیله همین حرف شکل می‌گیرد. بی‌نشان‌ترین معنی آن نیز همین معنای مقوله‌ای یا دستوری آن است اما در سنت مطالعات زبان و ادب فارسی، معانی و مقوله‌ها و کارکردهای دستوری متنوعی برای آن برشمرده‌اند. کثرت این معانی به حدی رسیده است که حتی این شبهه پیش می‌آید که «واو عطف» و «واو ربط» دو گونه مجزا هستند اما واقعیت این است که میان این دو هیچ‌گونه تفاوت ماهوی، معنایی و کارکردی دیده نمی‌شود. مطالعات اخیر نیز متأثر از این سنت، معانی و اقسام بعضاً نامتعارفی بدان افزوده‌اند. در رویارویی با این پیشینه، پژوهش حاضر با رویکرد معنی‌شناسی ادراکی و استفاده از فرایند کاهش نشانه‌ها در این رویکرد جمله‌بنیاد، به این مسئله پرداخته است.

بررسی مقوله، کارکرد و معنی حرف ربط «و» ... (هوشنگ مرادی و دیگران) ۳۷۱

با به کارگیری این فرایند در مطالعه «و» در زبان فارسی با تکیه بر غزلیات سعدی و حافظ مشخص شد که «و» حرف ربط است و به مقوله دستوری دیگری (مثلاً حرف اضافه یا قید) تعلق نمی‌گیرد. همپایه‌ساز است و کارکرد وابستگی ندارد. عطف‌ساز است و کارکرد فصل منطقی ندارد و جز معنی زبانی که همان معنی دستوری و مقوله‌ای ربط است، معنی دیگری ندارد. معنی ثانویه‌ای نیز آن گونه که در علم معانی مطرح است، نمی‌توان برای آن قائل شد. نوع خاصی هم ندارد؛ خاص‌نمایی و نشاننداری آن در برخی کاربردها و جمله‌های اصطلاحی زبان که به خاص‌انگاری آن در سنت مطالعات زبان و ادب فارسی انجامیده است، با میزان کاهش واحدهای هم‌نشین با «و» در جمله‌های همپایه ارتباطی تنگاتنگ دارد. بالاترین میزان کاهش هم مربوط به جمله‌هایی است که «و» را در آنها «او حذف و ایجاز» خوانده‌اند. همین «او حذف و ایجاز» هم با همه نشاننداری‌اش در کاربردشناسی زبان و منظورشناسی ادبی، از منظر معنی-شناسی ادراکی مقوله‌ای جدا از مقوله دستوری حرف ربط، کارکردی به‌جز کارکرد همپایگی و معنایی غیر از معنی زبانی‌اش (که آن هم نقشی و دستوری است)، ندارد.

پی‌نوشت

۱. این مقاله برگرفته از رساله دکتری هوشنگ مرادی گروه زبان و ادبیات فارسی دانشگاه پیام نور، تهران، ایران است.

کتاب‌نامه

- احمد مختار، عمر (۱۳۸۶)، *معناشناسی*، ترجمه حسین سیدی، ویرایش دوم، مشهد: دانشگاه فردوسی.
- احمدی، بیدگل و قاری، محمدرضا (۱۳۹۴)، «کارایی حرف «و» از دیدگاه علم معانی». پژوهش زبان و ادبیات فارسی، شماره ۳۸، پاییز ۹۴، صص ۱۹۷-۱۷۳.
- تقی‌پور، ابوالفضل (۱۳۹۵). «بررسی تطبیقی کارکردهای «و» در فارسی و عربی با محوریت اشعار سعدی»، دو ماهنامه جستارهای زبانی، دوره ۷، شماره ۳، (پیاپی ۳۱)، مرداد و شهریور ۹۵، صص ۳۴-۱۹.
- حافظ شیرازی. (۱۳۷۴). *دیوان حافظ*. (از روی نسخه م. قزوینی)، تهران: پیام محراب.
- حافظ شیرازی. (۱۳۸۱). *دیوان غزلیات*. (بکوشش خ. خطیب رهبر)، تهران: صفی‌علیشاه.
- حمیدیان، سعید (۱۳۹۱)، *شرح شوق؛ شرح و تحلیل اشعار حافظ*، جلد سوم. تهران: قطره.
- خطیب رهبر، خلیل (۱۳۶۷)، *حروف ربط و اضافه*، تهران: انتشارات سعدی.
- سعدی شیرازی (۱۳۸۹)، *دیوان غزلیات؛ (بکوشش خ. خطیب رهبر)*، تهران: مهتاب.

۳۷۲ کهن‌نامه ادب پارسی، سال ۱۴، شماره ۲، پاییز و زمستان ۱۴۰۲

- سعدی شیرازی (۱۳۸۵)، کلیات سعدی؛ به اهتمام محمدعلی فروغی، تهران: زوار.
- شفیعی کدکنی، محمدرضا (۱۳۷۶)، موسیقی شعر، تهران: آگاه.
- شقایق، ویدا (۱۳۹۴)، فرهنگ توصیفی صرف، تهران: علمی.
- صفوی، کورش (۱۳۹۷الف)، آشنایی با نشانه‌شناسی ادبیات، تهران: علمی.
- صفوی، کورش (۱۳۹۷ب)، تعبیر متن، تهران: علمی.
- صفوی، کورش (۱۳۹۲)، درآمدی بر معنی‌شناسی، تهران: سوره مهر.
- صفوی، کورش (۱۳۸۳)، «نگاهی به نظریه حوزه‌های معنایی از منظر نظام زبان فارسی»، مجله علوم اجتماعی و انسانی دانشگاه شیراز، دوره بیست و یکم، شماره اول، پیاپی ۴۰، صص ۱۱-۲.
- صیادکوه، اکبر و رئیس، آسیه (۱۳۹۵). «کارکردهای گسترده حرف «او» در گلستان سعدی»، فصلنامه هنر زبان، دوره ۲، شماره ۱، سال ۲۰۱۷، صص ۳۲-۵.
- طباطبایی، علاءالدین (۱۳۹۵)، فرهنگ توصیفی دستور زبان فارسی، تهران: فرهنگ معاصر.
- عمرانپور، محمدرضا (۱۳۸۴)، «ساخت‌های همپایه و نقش زیباشناختی آن در کلیله و دمنه»، پژوهش زبان و ادبیات فارسی، دوره جدید، شماره پنجم، صص ۱۴۶-۱۲۱.
- فرشیدورد، خسرو (۱۳۹۴)، دستور مختصر/امروز، ویرایش دوم. تهران: سخن.
- فقیه ملک مرزبان، نسرین (۱۳۸۷)، «شور عطف (در بررسی نشانه «و» در صد غزل از سعدی)»، فصلنامه علمی-پژوهشی علوم انسانی دانشگاه الزهراء، سال هفدهم و هجدهم، شماره ۶۸ و ۶۹، صص ۱۶۸-۱۴۶.
- کالر، جاناتان (۱۳۹۳)، فردینان دو سوسور، ترجمه کورش صفوی، تهران: هرمس.
- گندمکار، راحله (۱۴۰۰)، «رفتارهای معنایی (و) در فارسی گفتاری»، جستارهای زبانی، ۶(۶۶)، ۴۹۷-۴۷۷.
- گندمکار، راحله (۱۳۹۹)، فرهنگ توصیفی معنی‌شناسی، تهران: علمی.
- گیرترس، دیرک (۱۳۹۳)، نظریه‌های معنی‌شناسی واژگانی. ترجمه کورش صفوی، تهران: نشر علمی.
- لاینز، جان (۱۳۹۱)، درآمدی بر معنی‌شناسی زبان، ترجمه کورش صفوی، تهران: علمی.
- مشاوری، زهره (۱۳۹۲)، «نقد مبحث حروف در دستور زبان فارسی و تطور اقسام آن در متون ادب فارسی (از آغاز تا پایان قرن هفتم)»، رساله دکتری: دانشگاه اصفهان.
- معین، محمد (۱۳۷۷)، فرهنگ فارسی (دوره ۶جلدی)، جلد ۴، تهران: امیرکبیر.
- وفایی، عباسعلی (۱۳۹۱)، دستور تطبیقی (فارسی - عربی)، تهران: سخن.
- وفایی، عباسعلی و آقابابایی، سمیه (۱۳۹۴)، علم معانی و دستور زبان فارسی، تهران: علمی.